

УДК 347.763.4

Сірко Р. Б., здобувач кафедри
цивільного права НУ «ОЮА»

Зміст договору перевезення вантажу залізничним транспортом за законодавством України

В запропонованій статті надається загальна характеристика змісту договору перевезення вантажу залізничним транспортом. При цьому наголошується, що права та обов'язки сторін в своїй сукупності складають юридичний зміст договору перевезення вантажу залізничним транспортом як зобов'язального правовідношення.

Ключові слова: договір перевезення, залізничний транспорт, залізниця, вантаж

В предложенной статье характеризуется содержание договора перевозки груза железнодорожным транспортом. При этом акцентируется внимание, что права и обязанности сторон в своей совокупности составляют юридическое содержание договора перевозки груза железнодорожным транспортом как обязательственного правоотношения.

Ключевые слова: договор перевозки, железнодорожный транспорт, железная дорога, груз

In the proposed article is characterized by the content of the contract of carriage of goods by rail. At the same time draws attention that the rights and obligations of the parties together constitute the legal content of the contract of carriage of goods by rail as a binding relationship.

Key words: transportation contract, railway transport, railway (s), load.

Постановка проблеми. Перевезення вантажів залізничним транспортом являє собою організаційно і технічно складний процес, що складається з ряду послідовних, пов'язаних між собою технологічних операцій, метою якого є переміщення товарів. У процесі здійснення своєї діяльності залізниці вступають у взаємозв'язки як зі своїми клієнтами, так і з іншими транспортними підприємствами, що оформлюється відповідними договорами.

Актуальність теми дослідження обумовлена великим значенням для функціонування економіки країни залізничних перевезень вантажів, недосконалістю правового регулювання в Україні відносин, пов'язаних із такими перевезеннями та відсутністю комплексних досліджень з цієї теми у сучасних вітчизняних наукових джерелах. Не дивлячись на те, що українське законодавство про залізничні перевезення було розроблено з урахуванням нових ринкових відносин і в цілому відповідає міжнародним стандартам, тем не менше, воно не позбавлено недоліків і внутрішніх протиріч, які негативно відображаються на правозастосовній діяльності, що зумовлює потребу в проведенні дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких правознавців, як С.С. Алексєєв, А.Г. Биков, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Г.С. Гуревич, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, В.А. Єгіазаров, О.С. Іюффе, О.О. Карлов, А.Д. Кейлін, Н.С. Ковалевська, В.В. Луць, О.Л. Маковський, Д.А. Медведєв, Я.І. Рапорт, А.М. Рубін, Г.П. Савічев, О.І. Сафончик, О.М. Садіков, Є.О. Харитонов, М.Є. Ходунов, Х.І. Шварц, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневич та інших.

Метою статті є науковий аналіз змісту договору перевезення вантажів залізничним транспортом та аналіз чинного законодавства України, теоретичних та практичних проблем, що виникають у сфері залізничних перевезень вантажів.

Викладення основного матеріалу. До цього часу договір залізничного перевезення вантажу розглядався переважно як угода між відправником та залізницею про перевезення, тобто як юридичний факт, з яким чинне законодавство пов'язує

виникнення у сторін відповідних прав та обов'язків. Зараз необхідно перейти до розгляду прав та обов'язків сторін, які в своїй сукупності складають юридичний зміст договору перевезення вантажу як зобов'язального правовідношення.

Предметом договору перевезення, незалежно від того, що складає предмет перевезення, є не окремі дії транспортного підприємства, направлені на переміщення, а транспортні послуги. Характеризуючи положення сторін в договорі, ми можемо обмежитись розглядом лише обов'язків їх по відношенню один до одного. Тим самим будуть визначені і права сторін, оскільки в кожному зобов'язальному правовідношенні обов'язкам однієї сторони відповідає правоспроможність іншої сторони та не існує прав і обов'язків, які не кореспондувалися б один одному [1, с. 164, 173].

На протязі довгого часу в літературі коло обов'язків сторін за договором перевезення вантажів залізничним транспортом окреслювалося досить широко. Так, наприклад, А.Г. Гусаков писав про обов'язки відправника передати вантаж залізниці в такому стані та в такому упакуванні, щоб він міг витримати перевезення; про обов'язок вірності та достатності документів, які супроводжують вантаж; про обов'язки навантаження та вивантаження; про обов'язки визначення маси вантажу, шляху його слідування; про обов'язки сплатити провізну плату та додаткові збори та про обов'язок залізниці доставити вантаж в строк [2, с. 71]. З деякими змінами цей перелік повторює й В.М. Ізвольський, ґрунтуючись на статуті 1935 року [3, с. 54 – 84]. Але вже з першого погляду видно, що не все перераховане належить до обов'язків сторін за договором перевезення вантажів. Більшість з них передують укладанню договору перевезення, виникають із закону та прийнятої перевізником заявки відправника про що мова йшла у попередньому викладі. Виходячи із змісту ст. 258 ЦК УРСР (ст. 909, 919 Цивільного кодексу України), ст. 22 СЗУ та інших статей СЗУ, що регулюють відносини сторін у договорі залізничного перевезення вантажу можна стверджувати, що сторони у вказаному договорі несуть такі обов'язки:

а) перевізник: 1) доставити ввірений йому вантаж в обумовлений пункт призначення; 2) забезпечити схоронність вантажу; 3) здійснити доставку вантажу в зазначений термін; 4) видати вантаж після доставки в пункт призначення зазначеному в накладній одержувачу;

б) відправник вантажу: 1) сплатити залізниці провізну плату; 2) прийняти вантаж після його доставки в пункт призначення, якщо відправник вказав себе в якості одержувача вантажу;

в) одержувач: 1) прийняти і вивезти зі станції вантаж, що надійшов на його адресу; 2) вивантажити вантаж з вагону (контейнеру), очистити зовнішню поверхню кузова вагону від залишків вантажу, повністю прибрати з вагону всі елементи кріплення вантажів, а також прибрати папір, картон та інші засоби упаковки і збереження вантажів; 3) сплатити всі додаткові платежі. Ті ж самі обов'язки сторін у договорі перевезення вантажу передбачені ч. 1 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ст. 310 ГК України [4] та ЦК України [5].

Перевізник зобов'язаний доставити вантаж у пункт призначення, тобто на залізничну станцію, вказану у накладній. Разом з тим в ході виконання цього зобов'язання можуть виникнути різноманітні обставини, які змінюють первинне зобов'язання або перешкоджають його виконанню. Такого роду обставини передбачені СЗУ та Правилами перевезення вантажів [6; 7].

При відповідних умовах допускається зміна пункту призначення. Так, згідно зі ст. 44 СЗУ залізниця може на заяву відправника, одержувача змінити станцію призначення вантажу, прийнятого до перевезення (переадресувати вантаж), з оплатою витрат за договірним тарифом. Підприємство, організація, громадяни, за заявою

яких здійснено таку зміну, є відповідальними перед попереднім одержувачем за всі наслідки такої зміни і зобов'язані відрегулювати розрахунки між відправниками, попередніми адресатами та фактичними одержувачами.

До кола обов'язків перевізника за договором перевезення вантажу належить обов'язок по забезпеченню схоронності вантажу, який перевозиться. Перевізник зобов'язаний забезпечити його схоронність на шляху прямування як у відношенні кількості, так і якості. За загальним правилом період відповідальності перевізника за схоронність вантажу складається з моменту прийняття вантажу до перевезення і до видачі його одержувачу у пункті призначення.

Перевізник повинен створити нормальні умови для транспортування вантажу, гарантувати його безпеку при маневрових роботах, перевантаженні тощо. У відношенні окремих категорій вантажів приймаються особливі застережні заходи. Так, наприклад, при перевезенні залізницями небезпечних вантажів вимагається додержання вимог щодо рухомого складу: він має бути призначений для перевезення таких вантажів; навантаження і кріплення повинні здійснюватися у відповідних місцях і з урахування особливостей вантажу; в транспортних документах повинно бути вказано спеціальні умови перевезення (швидкість перевезення, температурний режим, вологість тощо). Також при перевезенні швидкопсувних вантажів залізниця повинна постійно підтримувати необхідний температурний режим, режим вентиляції тощо.

З метою схоронності вантажів особливим чином регулюються відносини, пов'язані з перевезенням вантажів у вагонах відкритого типу, а також насипом та навалом. Так, Правилами перевезення вантажів у вагонах відкритого типу (розділ 27 Правил перевезення вантажів) [8] затверджений перелік вантажів, перевезення яких допускається у вагонах відкритого типу, а також Правилами перевезення вантажів навалом і насипом (розділ 28 Правил перевезення вантажів) визначений перелік вантажів, які допускаються до перевезення насипом чи навалом.

Для забезпечення схоронності вантажів, що перевозяться, укладається договір перевезення вантажу з умовою супроводження воєнізованою охороною або у супроводі проводника відправника чи одержувача.

Перевізник зобов'язаний транспортувати вантаж, доставити його одержувачу на протязі визначеного в нормативному порядку терміну (ч. 1 ст. 41 СЗУ). Терміни для слідування вантажу від пункту відправлення до пункту призначення визначаються з урахуванням швидкості (велика або вантажна), виходячи з відстані, а також залежно від виду відправки. У разі перевезення великою швидкістю враховується і категорія вантажу. Конкретні терміни доставки вантажів при перевезенні залізницями, а також порядок їх обчислення стосовно різних видів залізничних перевезень встановлені Правилами обчислення термінів доставки вантажів (розділ 11 Правил перевезення вантажів).

Що ж стосується негабаритних вантажів, то відповідно до п. 2.6. Правил обчислення термінів доставки вантажів, терміни їх доставки встановлюються в кожному конкретному випадку при наданні дозволу на такі перевезення: в межах однієї залізниці – начальником залізниці, а на перевезення за участю двох або більше залізниць України – Головним управлінням перевезень Укрзалізниці. В усіх випадках терміни доставки негабаритних вантажів усіх ступенів негабаритності збільшується на 1 добу на відправлення, починаючи з моменту отримання станцією дозволу на пропуск вантажів від управління залізниці або Головного управління перевезень Укрзалізниці та на кожен передачу вантажу з однієї залізниці на іншу. Терміни доставки цих вантажів вказуються в телеграмі про дозвіл на їх перевезення (п. 2.8.).

Обчислений таким чином строк доставки вантажу порівнюється з фактичною тривалістю перевезення вантажу та на цій підставі з'ясовується дотримання (або порушення) перевізником умови договору перевезення про термін доставки вантажу.

Для визначення терміну нахождения вантажу на шляху слідування важливо встановити початок перебігу строку доставки. Обчислення терміну доставки починається з 24-ї години дати приймання вантажу до перевезення, зазначеної в перевізних документах календарним штемпелем станції відправлення. В тих випадках, коли вантаж прийнятий до перевезення раніше дня, на який призначено навантаження, термін доставки обчислюється з 24-ї години того дня, на який призначено навантаження, про що робиться відмітка в накладній.

Вантаж вважається доставленим вчасно, якщо на станції призначення він вивантажений засобами залізниці, про що повідомлено одержувача, або якщо вагон (контейнер) з вантажем подано під вивантаження засобами одержувача до закінчення встановленого терміну доставки (ч. 4 ст. 41 СЗУ). Вантажі також вважаються доставленими вчасно у разі затримки подачі вагонів (контейнерів) під вивантаження внаслідок зайнятості вантажного фронту або з інших підстав, залежних від одержувачів, якщо він прибув на станцію призначення до закінчення встановленого терміну доставки (п. 2.10. та 2.11. Правил обчислення термінів доставки).

Виконання зобов'язань по перевезенню вантажу закінчується у пункті призначення видачею вантажу його одержувачу вказаному в накладній або зміненому в процесі перевезення за заявою відправника (ст. 43 СЗУ). Видача доставленого за договором у пункт призначення вантажу одержувачу є обов'язком перевізника, який він несе як перед вантажовідправником, так і перед одержувачем вантажу. Тобто, обов'язок по видачі вантажу, доставленого у пункт призначення за договором перевезення даного вантажу покладається на перевізника, а особі, вказаній в накладній в якості одержувача вантажу належить право вимагати від перевізника видачі доставленого вантажу. Порядок видачі вантажу одержувачу регулюється Статутом залізниць України та Правилами видачі вантажів (розділ 8 Правил перевезення вантажів).

Для того, щоб прибуття вантажу на адресу одержувача не було для нього несподіванкою і він мав можливість своєчасно прийняти й вивезти вантаж залізниця повинна здійснити ряд дій. Згідно з ст. 42 СЗУ та п.1 Правил видачі вантажу про прибуття вантажу на станцію призначення залізниця зобов'язана повідомити одержувача в день прибуття вантажу, але не пізніше 12-ї години наступного дня, із зазначенням найменування та кількості вантажу, а також роду й кількості вагонів (контейнерів). Про прибуття на залізничну станцію на території якої знаходиться підрозділи митних органів, залізниця повідомляє також відповідний митний орган з передачею йому перевізних документів. Крім того залізнична станція повинна також повідомити одержувача про час подачі вагонів під вивантаження не пізніше ніж за 2 години до подачі. Порядок і способи повідомлення встановлюються начальником станції. Для повідомлення можуть бути використані наявні засоби зв'язку (радіо, телефон, телеграф, пошта, факс, телекс тощо). Передача повідомлень одночасно реєструється на станції в книзі повідомлень про час подавання вагонів під навантаження або вивантаження.

Виконання зобов'язань по видачі вантажів одержувачу включає в себе й виконання залізницею обов'язків по перевірі маси вантажу, його кількості і стану. Згідно з Правилами видачі вантажу (п. 11) при передаванні завантажених вагонів і контейнерів сторони зобов'язані зовнішнім оглядом пересвідчитись у справності кузова вагона (контейнера), наявності та цілісності пломб, запірно-пломбувальних пристроїв, від-

повідності відтиску на них даним, зазначеним у перевізних документах. Якщо перевезення здійснювалося на відкритому рухомому складі, сторони повинні переконатися у відсутності слідів втрати або пошкодження вантажу.

Відповідно до ст. 52 СЗУ та п. 12 Правил видачі вантажів перевірка маси вантажу, його кількості та стану повинна здійснюватися залізницею при його видачі одержувачу в обов'язковому порядку в наступних випадках: 1) прибуття вантажу в пошкоджененому вагоні (контейнері), а також у вагоні (контейнері) з пошкодженими пломбами відправника або пломбами попутних станцій; 2) прибуття вантажу з ознаками недостачі, псування або пошкодження на відкритому рухомому складі або в критих вагонах без пломб, якщо таке перевезення передбачено Правилами; 3) прибуття швидкопсувального вантажу з порушенням граничного терміну його перевезення або з порушенням температурного режиму транспортування в рефрижераторних вагонах (контейнерах); 4) прибуття вантажу, який був завантажений залізницею; 5) видачі з місць загального користування вантажів, вивантажених залізницею.

Конкретні способи перевірки маси вантажу, його стану та кількості місць відносно окремих видів вантажів, які видаються одержувачам, визначені Правилами видачі вантажів. Зокрема, тарні та штучні вантажі видаються з перевіркою кількості й стану вантажу тільки в пошкоджених місцях. У разі виявлення пошкодження тари або інших обставин, що можуть призвести до зміни стану вантажу, залізниця зобов'язана перевірити вантаж у пошкоджених місцях за фактурами й рахунками з розкриттям пошкоджених місць (ч. 2 ст. 52 СЗУ та п. 12 Правил видачі вантажів). Перевірка маси вантажу на станції призначення провадиться, як правило, таким самим способом, яким цю масу визначено на станції відправлення (п. 22 Правил видачі вантажів).

В тих випадках, коли із законодавства не випливає обов'язку залізниці проводити перевірку вантажу при видачі одержувачу, не виключена можливість участі її представника у такій перевірці за окрему плату. Згідно із ч. 5 ст. 52 СЗУ та п. 12 Правил видачі вантажу на вимогу одержувача при наявності на станції призначення або в одержувача вагонних ваг залізниця може перевірити масу вантажу, що перевозиться навалом та насипом і прибув без ознак втрати. За участь представника залізниці на вимогу одержувача у вивантаженні і видачі вантажу сплачується збір за договірним тарифом.

Одним із основних обов'язків відправника як сторони за договором перевезення вантажу є сплата за перевезення вантажу встановленої плати. Як правило, відправник не обмежується сплатою лише перевізної плати, до цієї плати зараховується плата за користування вагонами (контейнерами) та плата за надання додаткових послуг залізницею (завантаження, зважування, зберігання тощо).

Транспортним законодавством встановлено, що плата за перевезення вантажу повинна носити попередній характер, тобто повинна вноситися відправником до відправлення вантажу зі станції відправлення. Так, згідно зі ст. 62 Статуту залізниць України та п. 1.2. Правил розрахунків за перевезення вантажів (розділ 10 Правил перевезення вантажів), які затверджені наказом Міністерства транспорту України від 21 листопада 2000 року, плата за перевезення вантажу вноситься відправником під час оформлення перевезення. До внесення цієї плати відправлення вантажу може бути затримано, за час затримки залізниця стягує з відправника плату за користування вагонами (контейнерами), передбачену ст. 119 Статуту, а також пеню у розмірі, встановленому законодавством. Проте, чинним законодавством розмір пені за дані порушення не встановлений. Тому потрібно або встановити цей розмір або відмовитися від застосування даної санкції у вказаних відносинах.

Остаточні розрахунки між залізницями і одержувачами за перевезення вантажів і надання додаткових послуг здійснюється на станціях призначення. При цьому до оформлення видачі вантажу одержувачі станція повинна перевірити правильність сплаченої провізної плати, отримати недобори і всі платежі, які виникли на станції відправлення або при перевезенні і на станції призначення.

Одержувач доставлений на його адресу вантаж, зобов'язаний прийняти. Цей обов'язок може покладатися і на відправника, якщо він вказав себе в якості одержувача вантажу.

Здача-приймання вантажу, який прибув за призначенням здійснюється з одержанням відповідної форми. В деяких випадках обов'язковою умовою видачі вантажу одержувачу є внесення останнім плати за перевезення цього вантажу і інших платежів, які пов'язані з перевезенням даного вантажу.

Для оформлення документів про видачу вантажу представник вантажоодержувача повинен мати довіреність на здійснення відповідних дій по отриманню вантажу. Довіреність, яка видана на одержання конкретної відправки вантажу, додається станцією до розкредитованої дорожньої відомості. Довіреність, яку видано на одержання вантажу на зазначений у ній термін, зберігається на станції протягом періоду, передбаченого для зберігання документів суворого обліку (п.6 Правил видачі вантажів).

Одержувач розписується в отриманні вантажу у дорожній відомості, і йому видається накладна, яка супроводжувала вантаж на шляху прямування. Відповідно до ч. 2 п. 8 Правил видачі вантажу датою фактичної видачі вантажу вважається дата його вивозу з території станції в разі вивантаження засобами залізниці або дати подачі вагона під вивантаження, якщо воно здійснюється одержувачем на місцях загального або не загального користування. Для вивезення вантажу зі станції вантажоодержувач пред'являє накладну з відміткою про внесення всіх необхідних платежів.

Якщо перевезення не було повністю оплачено при укладанні договору, одержувач повинен сплатити залізниці вартість перевезення. Разом з тим він зобов'язаний внести всі додаткові платежі (за очищення вагонів, за зберігання вантажу, за простій вагонів під вивантаженням тощо).

Від строку безоплатного зберігання вантажів слід відрізнити граничні терміни зберігання та вивозу вантажів зі станції. Під цими строками розуміється час, на протязі якого вантажі можуть зберігатися на станції призначення без шкоди для їх схоронності за нормальних для даного вантажу умов зберігання. Вони диференціюються в залежності від якостей вантажів і встановлюються в межах від 6 годин до 30 діб.

Після закінчення встановленого граничного терміну зберігання вантажу залізниця може реалізувати вантаж. Реалізація вантажів здійснюється згідно ст. 49 Статуту залізниць України та Правил реалізації вантажів (розділ 15 Правил перевезення вантажів), які затверджені наказом Міністерства транспорту України 21 листопада 2000 року.

Реалізація вантажу залізницею здійснюється у таких випадках: 1) у разі застосування залізницею заставного права на вантаж з метою одержання провізної плати та інших платежів; 2) у разі неможливості видати вантаж на станції призначення одержувачу, зазначеному в накладній, через відсутність одержувача в районі станції призначення, якщо станцією в 3-денний термін від дня вручення його повідомлення не отримана вказівка відправника щодо розпорядження вантажем; 3) у випадку, коли одержувач з тих або інших причин не звернувся на станцію призначення за вантажем, або в разі відмови одержувача від вантажу; 4) при виявленні вантажу без документів.

Частиною 4 ст. 310 ГК України передбачено, що «вантаж, не одержаний протягом

місяця після повідомлення перевізником одержувача, вважається невитребуваним і реалізується в установленому законодавством порядку». Тобто, встановлено єдиний максимальний термін зберігання, після закінчення якого вантаж вважається не витребуваним і реалізується у встановленому порядку. На наш погляд, таке вирішення питання не є виправданим, оскільки різні види вантажів мають різний термін, протягом якого зберігаються його споживчі властивості. Тому, більш обґрунтованим є вирішення питання про термін зберігання вантажів у Правилах зберігання вантажів, про що було зазначено вище.

Відповідно до п. 2 Правил реалізації вантажів, реалізація вантажу іншим організаціям здійснюється за договором купівлі-продажу на станції, де знаходиться вантаж, що реалізується, або через спеціальні склади реалізації, створені на кожній залізниці. Дозвіл на реалізацію вантажу на станції або на відправку його на склад реалізації надається управлінням залізниці за запитом начальника станції. Кошти, отримані залізницею за реалізований іншої організації вантаж, за вирахуванням сум, належних залізниці, перераховуються: одержувачу, зазначеному в накладній, — у разі сплати ним вартості вантажу; відправнику — у всіх інших випадках. Ці суми сплачуються за заявою одержувача в разі надання ним документів про сплату вартості вантажу або за заявою відправника з наданням документів, які підтверджують вартість вантажу.

При цьому транспортним законодавством, що регулює залізничні вантажні перевезення не встановлено саме яким чином здійснюється розшук вантажу. Лише ст. 117 СЗУ зазначає, що відправник або одержувач має право вважати вантаж втраченим і вимагати відшкодування за втрату, якщо вантаж не було видано одержувачу на його вимогу протягом 30 діб з моменту закінчення терміну доставки, а у разі перевезення вантажу у прямому змішаному сполученні — після закінчення двох місяців з дня приймання вантажу до перевезення.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, необхідно відмітити, що сучасне транспортне законодавство детально регулює питання змісту договору перевезення вантажів, що є запорукою належного виконання цього зобов'язання. Сторонам даних правовідносин залишається лише дотримуватися цих вимог і тим самим захистити себе від небажаних втрат, які виникають внаслідок порушення ними своїх зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Яичков К.К. Договор железнодорожной перевозки грузов по советскому праву. — Москва.—Изд-во Академии наук СССР, 1958. — 288 с.
2. Гусаков А.Г. Железнодорожное право по законодательству СССР. —М. — 1925. — 136 с.
3. Изволенский В.Н. Правовые вопросы железнодорожных перевозок. — М: Государственное транспортное железнодорожное издательство. — 1951. — 214 с.
4. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Голос України. — 2003. — № 49 — 50.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40.
6. Статут залізниць України: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 № 457 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 14.
7. Про затвердження окремих розділів Правил перевезення вантажів: наказ Міністерства транспорту України від 21 листопада 2000 року № 644 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 48.
8. Про внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів: наказ Міністерства транспорту України від 20 серпня 2001 року № 542 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 37.